

*Т.В. Андрущенко,
доктор політичних наук, професор*

НАЦІОНАЛЬНЕ ТА ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКЕ ЯК ДОМІНАНТНІ ЦІННОСТІ СУЧАСНОЇ ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ (європейський контекст)

Як зазначають аналітики, розвиток освіти в будь-якій країні світу детермінується, насамперед, загальнонаціональними традиціями способу життя, виробництва, політики і культури. Водночас цей розвиток не може не враховувати наявних загальноосвітніх тенденцій, загальнолюдських цінностей. Цивілізованою вважається та система освіти, в якій національне корелюється з загальнолюдським, не випадаючи з історичного контексту, а розвиваючись разом з розвитком історії, цивілізації, культури. Сучасні об'єднані процеси в європейському просторі потребують аксіологічного узгодження і взаємодії систем освіти, виховання на цій основі людей, здатних до сприйняття і розуміння одного одним, налагодження ефективної співпраці. Останнє аж ніяк не означає нівелювання національного. Воно було, є й буде тією основою, яка визначає обличчя народу, його характер і унікальність у структурі народів і культур світу. Водночас національне не може бути потрактоване як «вивершення» одного народу над іншим. У взаємодії «національних» особливостей якраз і виявляється культурне розмаїття загальнолюдського – тієї унікальної основи для толерантного сприйняття, розуміння, поважання і співробітництва народів і культур, які прямують у майбутнє.

Проаналізуємо національні і загальнолюдські цінності сучасної освітньої політики в європейському контексті та окреслимо шляхи конституалізації цього процесу.

Широкоформатне обговорення, обмін думками, громадянський дискурс щодо проблем розвитку освіти, зокрема її аксіологічного аспекту, є стійкою традицією європейської культури. При цьому в обговореннях беруть активну участь і формулюють свої рекомендації не лише фахівці у сфері освіти, управлінці й батьки, але й політики,

представники ділових кіл, міжнародні організації – від ЮНЕСКО і ОВСР до Всесвітнього банку, МВФ і СОТ. Увага до освіти пояснюється тим, що освіта сьогодні – це стратегічний ресурс, який забезпечує досягнення успіху не лише певним індивідам, виробникам, а й країнам загалом. Важливим чинником означеної уваги є й те, що нині освіта стає також своєрідним ресурсом підвищення рівня національної безпеки [1].

Різноманітні нововведення в освіті демократичних країн Європи відбуваються за умов уважного ставлення до культурних традицій і врахування їх дії. «Традиції потрібні, – наголошує британський соціолог Е.Гіденс, – і завжди продовжуватимуть існувати, бо вони надають життю тяглості й форми. Ось візьмімо за приклад академічне життя. Кожен в академічному світі працює всередині традицій. Навіть академічні дисципліни, як певні цілісності, – як-от економіка, соціологія або філософія, – мають традиції. Причина тут у тому, що ніхто не в змозі працювати на основі повної еkleктики. Без інтелектуальних традицій ідеї не мають ніякого стрижня чи спрямування» [2].

Звичайно, академічні традиції зазнають змін. Вони еволюціонують відповідно до вимог глобалізованого інформаційного суспільства, яке не зможе успішно функціонувати, не оновлюючи та не нарошуючи свого науково-освітнього потенціалу.

Останнім часом співвідношення необхідних інновацій та традиційної складової в освіті стає предметом гострих дискусій, оскільки, хоча користь інновацій незаперечна, цей процес також може містити в собі певні загрози. Загострення конфлікту між «консервативно-охоронною» та «інноваційною» орієнтацією носіїв цих типів мислення і стає запорукою перетворень у освіті. Нових підходів до розв'язання потребує й проблема збільшення дистанції між інноваційними освітніми проектами, кількість яких останнім часом зростає в геометричній прогресії, і можливостями їх реалізації. Як правило, вони потребують докорінних змін у системі освіти: створення нової інфраструктури, яка була б здатна забезпечити реалізацію інноваційного проекту, запровадження нових стратегій управління. Багато в чому саме несформованість цього предметного складника простору освіти стає причиною руйнування його інноваційного потенціалу, суттєво стримуючи можливості синхронізації соціокультурних устремлень суспільства і професіонального їх забезпечення в освітній галузі. Крім того, традиційна система освіти недостатньо враховує особливості соціального механізму зміни поколінь. Йдеться про

розуміння історії людства як послідовного чергування поколінь, «кожне з яких використовує матеріали, капітали, продуктивні сили, передані йому всіма попередніми поколіннями. Через це певне покоління, з одного боку, продовжує успадковану діяльність вже у змінених умовах, а з іншого – «видозмінює старі умови в ході абсолютно зміненої діяльності» [3].

Перша частина згаданого механізму зв'язку між поколіннями зорієнтована на необхідність вносити корективи в систему освіти внаслідок змінених умов. Друга, що засвідчує змістові зміни у самій діяльності, фактично не репрезентована як в освітній практиці, так і в проєктах нових освітніх систем. Ці проєкти все ще звернені в минуле, яке детермінує зміст освіти і соціально-педагогічні способи його трансляції. Саме так утверджується консервативно-охоронний характер освітньої діяльності. Пристосовуючи старий зміст до принципово нових умов, ми можемо лише наздоганяти соціальну дійсність з її невичерпним прагненням до змін. Відтак виникає необхідність переходу до випереджувального характеру функціонування освітніх систем, їх переорієнтації із засвоєння минулого на відкриття (проєктування) майбутнього.

Як ми вже зазначали, європейська аксіологічна традиція базується на підґрунті раціоналізму та являє собою різноманітні його інваріанти. Раціональні методи виховання й освіти розроблялися в Європі починаючи з часів античності. Тому сучасна європейська освіта постає як система раціональних способів впливу на особистість відповідно до соціально значущих цілей. Освіта на основі принципів раціональності виступає найважливішою цінністю сучасного суспільства, без якої є неможливими ні збереження його морального і пізнавального базису, ні випереджальний розвиток. Тож може йтися про освіту як умову збереження і виживання суспільства. Найважливішою системоутворювальною ознакою європейської освіти є принцип раціональності як стрижень європейської культури, як метод організації внутрішнього змісту європейської освіти [4].

Однією з укорієних європейських традицій освітнього реформування є реалізація ідеї громадянської освіти та виховання, формування громадянина, виховання загальнолюдських цінностей. Ця традиція є надзвичайно цінним досвідом для педагогічних інновацій у нашій країні, яка прагне створити громадянське суспільство, зайняти гідне місце в демократичному світі. Протягом кількох останніх десятиліть помітно посилюється увага європейських

учених і педагогів до вивчення проблеми громадянського виховання в умовах міжкультурної інтеграції. Пріоритети громадянського виховання визначаються згідно з загальнолюдськими цінностями. До таких пріоритетів належать: виховання толерантного ставлення до інших рас, релігій, соціальних устроїв і культурних традицій; формування особистісних високоморальних рис, готовності допомагати іншим людям; виховання в ім'я миру [5].

Інтереси й потреби людини, її права та свободи – головна домінанта європейських освітніх реформ. У західній культурі, зазначає швейцарський культуролог Дені де Ружмон, витворено ідеал людської особистості, яка подвійно відповідальна перед своїм покликанням і своєю державою, яка водночас незалежна і зобов'язана, а не лише вільна чи лише заангажована. Ця людина вірна собі, коли погоджується на діалог і творчий динамізм. Вона зраджує себе, зраджує творчий геній Європи, коли поступається спокусі зліквідувати один із термінів конфлікту або ж намагається замкнутися в своїх особливостях, або ж, коли хоче всім їх нав'язати [6]. Необхідність пошуку діалогу є своєрідним принципом цивілізаційного розвитку. Європейська спільнота з великою пошаною ставиться до освітніх систем різних країн. Адже світоглядно-ціннісною засадою європейської освіти була і лишається єдність у розмаїтті. Така єдність виявляє себе у плюралізмі національних систем освіти, який узгоджується з європейськими стандартами та цінностями. Місія європростору – зберегти національні духовні вартості та стати бар'єром культурній гомогенізації. Цей простір має утверджувати національну ідентичність особи та її культурну самобутність. Відповідно до демократичного досвіду європростору, принцип людиноцентризму має ще більш активно впроваджуватись і в систему освіти сучасної України.

Утвердження пріоритету особистості в західноєвропейській культурі становить підґрунтя законодавчого закріплення свободи людини в системі освіти. Більшість демократичних європейських країн законодавчо закріпили свободу освіти як соціальну цінність. Ця свобода виявляється в доступності освіти, що стимулює її вибір відповідно до потреб тієї чи іншої людини. В європейському просторі доступність освіти органічно пов'язана з відповідальністю особи перед собою і суспільством, яке кредитує особу, а не заклад. Це спонукає її робити зважений вибір, адже кредит належить повернути суспільству. Тому доступність освіти корелює з такими її вартісними рисами, як якість, суспільна потреба в ній та особистісна

самореалізація. При цьому якість освіти є значущою вартістю для особи, її саморозвитку й самоствердження [7].

Усвідомлення доленосної ролі освіти в розвитку сучасного суспільства стало основою для прийняття багатьма країнами світу стратегічних проєктів і програм – «Освіта двотисячного року» (ФРН), «Освіта Америки XXI століття» (США), «Освіта майбутнього» (Франція), «Модель освіти XXI століття» (Японія) та інших, в котрих визначено основні напрями розвитку національних систем освіти, які вважаються вирішальним фактором досягнення конкурентоспроможності країн у світовому просторі та забезпечення сталого економічного й соціального розвитку. Одним із основних завдань освіти XXI століття визначено виховання у молодих людей навичок і здібностей прилаштування до світу, що швидко змінюється [8].

Наприклад, система навчальної та виховної роботи Великобританії має багатовікові традиції виховання та освіти на засадах загальнолюдських і національних цінностей, які дають вагомий позитивний результат як у житті цілої країни, так і в становленні окремої особистості. Оновлення освітньо-виховного процесу Великобританії, що відбулося на початку нового тисячоліття, зумовлене принципами демократизму, культуровідповідності, систематичності і спрямоване на максимальне сприяння утвердженню загальнолюдських цінностей, виховання толерантних стосунків між різними народами та культурами, формування європейської громадянськості та ін. Незалежно від того, які політичні сили перебувають при владі, в останні десятиліття розвиток освіти в цій країні є одним із пріоритетних напрямів державної політики. Прийняття рішень, що визначають перспективу розвитку галузі, здійснюється на найвищому рівні в ієрархічній структурі управління – парламентом, урядом. Особливістю системи освіти в Англії можна назвати переважаючий державного сектора. Процес «одержавлення» системи освіти розпочався тут значно пізніше, ніж в інших країнах Західної Європи. Останнім десятиліттям вплив держави на розвиток освіти зріс ще більше, що зумовлене необхідністю його фінансування. В даний час держава компенсує 80% поточних і 90% капітальних витрат університетів, тоді як приватні вкладення не перевищують 4% загальних витрат на освіту [9].

Подібні процеси відбуваються і у Франції. Побудова процесу навчання та виховання в цій країні, його вдосконалення в умовах демократії та загальнолюдська спрямованість можуть бути визна-

чені як перехід від імперативної до гуманістичної педагогіки, спрямованої на розвиток і саморозвиток особистості, перехід від монологу до діалогу як найважливішої передумови переходу від диктату до взаємодії, від звичайного засвоєння інформації до розвитку свідомого мислення. Для французької педагогіки формування загальнолюдських цінностей – один із головних напрямків громадянського виховання, що визначається гуманізмом наукового світогляду та його ідеалом – усебічним розвитком людини [10].

Незважаючи на експансію ринкових цінностей, національні освітні системи європейських країн генерують і транлюють культурно-історичну пам'ять кожного народу. Саме тому Д. де Ружмон наголошує, що «Європа є батьківщиною пам'яті. Вона є навіть пам'яттю світу, тим місцем світу, де зберігають і відтворюють найдавніші документи людської раси, і роблять це не лише в музеях та бібліотеках, а також у звичаях, традиціях, у мовних навичках, у близькості людських відносин». Збереження культурного різномуніття Європи – це мета конституювання європейського освітнього простору і його незаперечна вартість. «Справжня культура, – зазначає Д. де Ружмон, – не є якоюсь оздобою, звичайною розкішшю чи набором спеціальностей, що не стосуються обивателя. Вона постає з усвідомлення життя, постійної потреби поглиблювати значення життя, збільшувати владу людини над речами. Вона створила велич Європи» [11]. Власне, творення, передання і вироблення культури, на думку мислителя, є результатом постійного діалогу між великою кількістю реальностей і антагоністичних тенденцій. Саме в цій дискусії – таємниця динамізму і творчого злету європейців.

Сучасна Україна перебуває в стані соціокультурного трансформування та інтегрування в європейський освітній простір. Цей процес дістав своє відображення у численних офіційних документах, публікаціях вчених. Не повторюючи сказаного і написаного, лише наголосимо на деяких актуальних, на наш погляд, проблемах, що набули вже застійного характеру. Ніхто вже не заперечує, що конче необхідним є приведення мережі вищих навчальних закладів у відповідність до реальних потреб держави, поетапного передання всіх вищих навчальних закладів до сфери управління МОН, оптимізації мережі вищів шляхом їх об'єднання, створення великих регіональних, корпоративних, дослідних університетів, в яких буде зосереджено високий науково-педагогічний і методичний потенціал, забезпечено сучасні стандарти організації навчального процесу

і наукових досліджень, упроваджено сучасний університетський менеджмент. Потребує вирішення проблема структурних невідповідностей між обсягами і структурою підготовки фахівців з вищою освітою і реальними потребами економіки й суспільства. Вища школа готує багато фахівців, які не знаходять попиту на внутрішньому ринку праці і не можуть працевлаштуватися, або тому, що немає потреби в таких фахівцях, або тому, що працедавців не влаштовує рівень їхньої кваліфікації. Водночас економіка відчуває нестачу в кваліфікованих фахівцях з багатьох базових галузей. З одного боку, готуючи фахівців, яким нелегко працевлаштуватися, виші виконують важливі соціальні функції підвищення загального рівня освіти нації та пом'якшення проблеми зайнятості молоді. Однак, з другого боку, державний бюджет не виконує завдання забезпечення кваліфікованими фахівцями ті галузі економіки, завдяки яким Україна має здійснювати науково-технічний розвиток [12].

Важливим є усвідомлення того, що спрощене, формальне копіювання європейських ціннісних засад освіти не може принести бажаних результатів. Досягти їх можна, збагнувши, що більшість європейських країн – це стабільні суспільства з усталеними демократичними та соціально орієнтованими ринковими традиціями. Абсолютною цінністю тут є самодостатня особа, яка реалізує себе в особистісному, професійному та соціальному вимірах. Запорукою цьому є якісна освіта.

Аксіологічна складова освіти проектується як визнана та узгоджена домінанта. Ціннісне наповнення є константою, суспільною ідеологією, спроможною на певне трансформування. Свого часу А. Жид висловив думку, що найбільший інтерес для антропологічної науки становить не схожість, а відмінність між людьми. З плином часу, на початку XXI століття, Ж. Делор та І. Бех посиляються на необхідність переглянути етичні, аксіологічні і культурні аспекти освіти, забезпечити кожному можливість зрозуміти іншого у всій його своєрідності та збагнути світ з його хаотичним рухом до певної єдності. Але для цього слід починати з уміння розуміти самих себе. Ця думка – основа будь-якого аналізу розвитку, прогресу, змін освіти. На ній вибудовується перший принцип освіти: «навчитися жити разом» [13].

Для України втілення в життя зазначеного принципу в процесі реформування освітньої системи означає, насамперед, реалізацію на практиці гуманітарної парадигми. Адже в сучасному світі ціннісний

смысл людського життя в усіх його функціональних виявах набув особливого, надзвичайного значення.

Головною категорією гуманістичної парадигми є поняття життєтворчості. Життєтворчість людини визначається зовнішніми і внутрішніми чинниками, а співвідношення індивідуального та соціального, суб'єктивного та об'єктивного зумовлюється рівнем розвитку суспільства та рівнем його організації. Чим більш відкритим, демократичним та гуманістичним є суспільство, тим більше існує умов для розвитку та життєтворчості особистості.

У тоталітарному суспільстві такі умови визначаються не прагненням унікального індивіда до самоздійснення, а створенням таких моделей поведінки, які відповідають потребам суспільства. Головну роль у цьому процесі відіграє система освіти, як чинник формування здатності до відповідної, правильної життєтворчості. Зрозуміло, що за таких умов держава більше уваги приділяла науково-технічному знанню. Розподіл пріоритетів призвів до занепаду гуманітарного знання, яке перебувало під жорстким ідеологічним контролем. Така схема підтримувала соціальну стабільність, але водночас паралізувала можливості освітньої системи вчасно реагувати на зміни в соціально-економічному середовищі; державний диктат щодо змісту і форм викладання, насаджування єдиних організаційних засад не залишали місця для громадського контролю та обговорювання альтернатив. Освітня наука не порушувала проблем управління, ідеологія однаковості не визнавала відмінностей у соціальному становищі громадян, а тому освіта не могла виконувати функцію соціально-статусну та селективну. Освіта як засіб наступників культури здійснювала передання тільки ідеологічно зумовленого соціального досвіду, а суспільство чітко визначало ідеали, критерії оцінювання та розподілення на погане й гарне, можливе й бажане. Тоталітарне суспільство, яке спирається на ідеологічну систему життєтворчості, вимагає підпорядкування всієї життєдіяльності одній ідеї та створює стабільну, міцну основу життєвого шляху. Людині не треба вагатися, здійснювати особистий пошук – при цьому рефлексія та самопізнання зовсім не потрібні. Та зрештою це обмежує розвиток індивіда [14].

У тоталітарних системах еліта контролює явно або опосередковано зміст і структуру освіти та інші канали соціалізації з метою забезпечити лояльність населення щодо існуючого політичного режиму. Соціальний контроль здійснюється через норми і цінності,

що впроваджуються в індивідуальну свідомість через інститути соціалізації. Як зазначав К. Юнг, абсолютна держава, в якій індивід шукає порятунку від своєї зростаючої соціальної та психологічної самотності, насправді призводить до руйнування всякого залишку індивідуальності. Людина більше не приймає якихось важливих рішень – нею керують, її годують, одягають, виховують як соціальну одиницю. Отже, руйнування індивідуальності було платою за той психологічний комфорт, який забезпечувала людям ідентифікація з сильною державою [15].

В системі освіти колишнього СРСР домінував догматизм аксіологічної складової, яка базувалась на непохитних ідеологічних канонах, що не підлягали перегляду. Відповідно педагогіка радянського періоду не мала потреби в школі, в якій навчали б мистецтву свободи та демократії у їх сучасному розумінні. Відгуки так званої репресивної педагогіки виявляються, на жаль, і в наші дні. Справжня демократизація системи освіти може бути успішною лише на основі найкращих зразків досвіду демократичних країн світу – Великобританії, Німеччини, Канади, Норвегії, США, Фінляндії, Франції, Швейцарії та інших. Особливе значення має при цьому компаративний аналіз досвіду організації освіти трьох освітніх систем – американської, радянської та європейської, який здійснив Дені де Ружмон. Радянська модель освіти, на його думку, намагалася знищити будь-який індивідуалізм. Вирішальною рисою радянської моделі була спеціалізація, якою керувала держава. Для кожної з таких моделей строго визначали план навчання: учень не мав права на вибір, не існувало жодних факультативних курсів. Після випускних іспитів студент за допомогою держави отримував місце роботи, де мав відпрацювати не менше трьох років. Радянська модель освіти, за Дені де Ружмоном, постає ужитковим вишколом індивіда, як у релігійних суспільствах, де все передбачено без дискусій, і є антиподом американської практики. Американській винятковій свободі вибору протистояла тотальна відсутність вибору для індивіда, а повазі до дитячої чи юнацької особистості, аж до зникнення дисципліни (інтелектуальної чи моральної), протистояла зневага до особистих смаків і триумф соціальної поведінки, якою керує держава.

Будь-яка тоталітарна система створює культ. Але справжнім і головним об'єктом його виступає не людина, а влада як така. Культ влади – в цьому полягає єство тоталітарної системи. Влада вважається надцінністю – цінністю абсолютного, найвищого порядку.

Американська та радянська крайності шокують європейців, вважає Дені де Ружмон, оскільки в них присутнє вимогливе і дієве відчуття необхідної рівноваги, серединного шляху, або, ліпше сказати, перебування під постійним тиском животворчої співпраці двох тенденцій: поваги до індивіда і бажання його створити. Провідним ідеалом європейської моделі освіти проголошуються формування та просування людей, вільних та відповідальних одночасно, свідомих своїх обов'язків як особистостей у пошуках свого покликання перед спільнотою, до якої їх залучено, – тип динамічно врівноваженої людини [16].

Українська культурна традиція завжди шанувала грамотність, просвітництво, освіту. Не змінилася вона й сьогодні. Незважаючи на економічну скруту, попит на вищу освіту не лише не зменшився, але й, навпаки, збільшився. Однак утвердження цієї традиції в Україні своєрідно структурує дії потенційних здобувачів освіти. Вона постає привабливою можливістю придбати кілька дипломів і формальних титулів, не переймаючись тим, які знання можна здобути, де та в якій галузі можна їх практично застосувати. Звісно, така ситуація зумовлена пріоритетними соціальними цінностями. Якщо в Україні особистою цінністю є диплом, то в Європі – якісна освіта, позаяк не диплом сам собою, а фаховість особи сприяє зміні її соціального статусу та просуванню по щаблях кар'єри, а відтак – і її самоствердженню.

Процеси демократизації, гуманізації, універсалізації аксіологічного аспекту національних систем освіти, здійснювані під час її реформування, потребують ретельного дослідження. Оскільки поставання суспільства інформаційної доби збігається зі становленням глобалізації сучасного світу, яке породжує різнопланові тенденції соціального розвитку, треба визначити, які саме аксіологічні зміни цей процес породжує. Глобалізація суспільства, з одного боку, консолідує соціум, з іншого – «розщеплює», диверсифікуючи його соціальну оболонку – культуру. Глобалізація формує «мозаїчне суспільство», яке позбавляється єдиного духовно-культурного центру, демонструє кризові, деструктивні трансформації соціальних і культурних практик. Освіта, як домінуючий сегмент культури суспільства, стає рівнем соціальної адаптації особистості, на кшталт матриці, яка визначає тип життєдіяльності соціуму, систему його цінностей та регламентацій, характер, спосіб та призначення здобування та застосування знань. У контексті культуротворчого процесу вона

сприяє взаємодії між технологічною, соціальною та духовно-аксіологічною сферами [17].

В епоху глобалізації в суспільстві простежується посилення спрямованості до максимальної сумісності систем вищої освіти. Це має дати змогу всім учасникам процесу повною мірою скористатися перевагами культурного розмаїття, невинно підвищувати якість освіти, полегшити мобільність студентів і забезпечити міждержавне визнання кваліфікацій. В основі Болонського процесу лежать ті самі цінності, що й в основі ширших процесів європейської інтеграції. Сьогодні країни Європи характеризуються певними спільними рисами, водночас культурне різноманіття вони сприймають як факт і вважають це перевагою. Наявні такі суттєві переваги: запровадження загальноєвропейських освітніх стандартів, збільшення мобільності студентів і викладачів, безперешкодні можливості запозичення прогресивних зарубіжних освітніх досягнень, розширення ринку праці. Проте така широка інтеграція може зумовити певні проблеми. Зокрема, триває пошук різних форм інтеграції в умовах наявності великої кількості різних систем, норм, символів та ін., що характерне для сучасних суспільств.

Універсалізація світу є однією з сутнісних завдань глобалізації. А це означає, що глобалізація інспірує небезпеку втратити не лише культурну, релігійну й економічну багатогранність, а й вітчизняні досягнення в освітньо-виховній сфері, спричинює збіднення культурно-освітніх традицій, відмову від національної спрямованості змісту виховного та освітнього процесів. Внаслідок таких глобалізаційних тенденцій стираються культурні відмінності, нівелюються національні інтереси та цінності окремих народів. Загроза уніфікації, втрати своєї національної культури й окремішності спонукає народи до сплеску етнічної активності, пробуджує інстинкт самозбереження національних спільнот. Для української нації проблема етнічного самоусвідомлення є надзвичайно актуальною і, разом з тим, складною. Її розвиток як недержавної нації серед різних держав зумовлює наявність проблем в етнічній самоідентифікації українців.

Зазвичай «глобалізацію» вчені визначають як неперервний історичний процес універсалізації і гомогенізації світу через посилення відкритості кордонів. У плані вищої освіти глобалізація характеризується як зовнішня макросоціоекономічна тенденція, завдяки якій національні провайдери вищої освіти, донедавна обмежені в наданні своїх послуг державними кордонами певних країн, дістали

можливість, зокрема, експортувати освітні послуги в інші країни. Вона має безпосередній та опосередкований вплив на системи вищої освіти: перший стосується переважно збільшення фінансування науково-освітньої сфери завдяки додатковим інвестиціям, другий – пов’язаний з необхідністю встановлення відповідності здобутих студентами знань і навичок потребам ринку праці, що швидко змінюється з економічної та технологічної точок зору. Отже, глобалізація, будучи суттєвим викликом для систем вищої освіти, одночасно надає їм значні можливості для інноваційного поступу. Одним із таких напрямів науковці вважають прискорений розвиток транс-національної вищої освіти [18].

Інший чинник – лібералізація – полягає передусім в автономізації вищих навчальних закладів, тобто наданні їм широкого кола повноважень у виборі стратегії власного розвитку: фінансової, освітньої, стратегії міжнародного співробітництва тощо. Процес лібералізації вищої освіти міцно пов’язаний зі створенням глобального ринку освітніх послуг, який сформувався останнім десятиліттям за допомогою фінансової стратегії прямих іноземних інвестицій та розвитку електронної форми торгівлі.

Оскільки в сучасному суспільстві домінантною складовою є інформаційні та інформаційно-комунікативні технології, його кваліфікують як «Суспільство знань» («Knowledge society»), «Суспільство, засноване на знаннях», щоб підкреслити, що головною цінністю є інвестиції в нематеріальний, людський і соціальний капітал, а основною рушійною силою – знання і творчість. В ідеалі суспільство знань інтерпретується як високий рівень технологічного розвитку суспільства, де ставка робиться не просто на інформацію, а на вміння працювати з нею, продукувати нові знання. Саме тому одним із преферентних, а можливо, і головним формотворчим чинником гуманістичної аксіосфери суспільства знань є освіта у трьох її вимірах – знання, виховання і просвітництво (тобто – соціалізації людини у стрімкій динаміці змін сучасного соціуму). Така багатоплановість перетворює освіту в найбільш адекватний стрімким змінам сучасності спосіб соціалізації та інтерналізації людини [19].

Нинішня цивілізація приречена жити й творити у двох паралельних, взаємопов’язаних світах: реальному фізичному просторі і гіперпросторі (віртуальному світі). У зв’язку з цим важливо розуміти, що кожний житель Землі, будучи громадянином певної держави, починаючи жити у віртуальному світі, стає немовби громадянином

особливого, єдиного гіперпростору. Морально-етичні норми життєдіяльності в реальному та віртуальному світі не збігаються, через що відбувається шкідливий вплив на молодь, а це призводить до психологічних деформацій особистості, небезпека яких є незмірно більшою, ніж вплив сучасного телебачення. Тому необхідно розробити науково обґрунтовані, міжнародно визнані і добровільно сприйняті правила і зобов'язання моралі і етики для громадян віртуального світу. Модернізацію освіти для виконання нею її зрослих завдань щодо формування високої гуманістично-цивілізаційної духовності всіх представників нових поколінь потрібно здійснювати на нових засадах, ураховуючи те, як саме відбуватиметься прогрес у науках, технологіях і засобах забезпечення життєдіяльності людства [20].

Глобалізація, інформатизація стимулюють загальнодоступність освіти. Ми є свідками появи освітніх загальнодоступних ресурсів у мережі Інтернет, а також програмного забезпечення, яке можна безкоштовно використовувати з метою самоосвіти. Такого роду освітні ресурси створюються науковими організаціями та закладами освіти, інформаційними агенціями, державними і громадськими організаціями та ін. Вищезазначені ресурси мають велике значення для освіти суспільства, оскільки можуть набрати надзвичайно великого поширення та наднаціонального характеру. Варто зазначити, що ЮНЕСКО підтримало ініціативу створення відкритих загальноосвітніх ресурсів, в якій сьогодні беруть участь близько 150 найбільших університетів з 21 країни світу, кожен із яких надав право відкритого доступу до власних навчальних матеріалів у рамках консорціуму Open Course Ware [21].

Важливим фактором, що здійснює безпосередній вплив на процес реформування освіти в цілому та на її аксіологічну сутність, є впровадження ринкових засад у цей суспільний сектор. Процеси сучасних ринкових трансформацій, які охопили всі аспекти життєдіяльності людства, виявляються в загостренні конкуренції і інституціональних змін та є пов'язаними з потребою переосмислення ролі державного сектора в економіці. У новому суспільному контексті система освіти і її функції не можуть лишатися незмінними і потребують відповідної трансформації. У сучасному суспільстві набувають нового змісту призначення освіти, її масштаби, форми й методи організації та управління освітньою галуззю. Тим часом спочатку в Європі, а згодом і в Україні з'являється поняття «освітня послуга», а освіту все частіше розглядають як товар. Шведський

дослідник Л. Олауссон, аналізуючи результати університетської реформи 1993 р. у Швеції, зазначає, що в новій системі «студент стає споживачем, викладач – продавцем, а дослідники – підприємцями». Такий підхід є предметом гострих дискусій у світовому дискурсі, оскільки багато хто вважає, що зведення освіти до рангу товару знижує її аксіологічний потенціал.

Практика впровадження ринкових засад у сферу освіти виявила негативні наслідки підприємницького підходу до розвитку освіти. Особливі заперечення у фахівців викликає тенденція витіснення держави зі сфери освіти, оскільки це позбавляє систему освіти її суспільного значення. Як ми вже зазначали, країни Європи, навпаки, здійснюють реформування освітніх систем у бік державного регулювання, оскільки процеси на макрорівні здатна регулювати та узгоджувати тільки держава. Упровадження ринкової практики сприяє підвищенню ефективності діяльності навчальних закладів, стимулює активність їхньої роботи. Проте, як вважають деякі європейські експерти, воно погано узгоджується з історичними традиціями європейської освіти й ідеологічною прихильністю європейців до цінностей держави соціального добробуту [22].

Ринкові трансформаційні процеси, що відбуваються в Україні, демонструють знецінення тих цінностей, що репрезентують спільні соціальні блага, зокрема й знання. Їхнє місце заступили ринкові цінності. Індивіди в своїй діяльності керуються доцільністю та успіхом, не відчуваючи потреби в дотриманні моральних, екологічних імперативів та релігійних заповідей. С. Костюков, розкриваючи історичну генезу поняття «цінність» у філософії, зазначає, що у вітчизняній філософській літературі чітко увиразнюються дві позиції. Одна відтворює розуміння цінності як об'єктивної властивості речей, що міститься в їх власній природі. Щодо другої позиції, то вона обмежує сферу цінностей тільки суспільною свідомістю. У зміст категорії «цінності» закладено об'єктивні та суб'єктивні моменти. За своєю суттю цінності – об'єктивні, оскільки визначені тими чи іншими якостями незалежної від особистості об'єктивної природи і соціально-економічними умовами суспільного розвитку. А відношення будь-яких явищ до цінностей засвідчує значення останніх для людини, необхідність оволодіння ними, мету діяльності. Оцінне відношення завжди припускає наявність суб'єкта, який виражає своє ставлення до об'єкта. Суб'єктивність цінності, ймовірно, виражається в ціннісних орієнтаціях. Отже, ціннісні орієнтації – це системно

пов'язані соціально значущі уявлення, що реально детермінують вчинки та дії, які виявляють себе в практичній поведінці особистості, в якісній своєрідності її життєдіяльності [23].

У сучасній літературі обґрунтовується думка, що в українському суспільстві розвивається ціннісна інверсія [24]. Вона полягає в розриві традицій, руйнуванні ціннісної ієрархії, яка супроводжується кардинальною зміною комбінаторики поведінки, коли «низові цінності» починають домінувати в культурі і відігравати роль визначальних, а цінності споконвічно істинні, абсолютні витісняються на культурну периферію. Ці процеси є проявом загальносвітової тенденції. Як констатують наші колеги, нині у світі спостерігається загострення ціннісної проблематики, чому «сприяють численні загрози, ризики, кризи». У зв'язку із цим «у науці відчувається певна розгубленість – що на нас чекає, на які цінності орієнтуватися, які цінності мотивуватимуть дії наших людей, як вони регулюватимуть ментальність і поведінку? Це якраз те, що мусимо вивчати, аби запропонувати соціуму щось практичне» [25], зазначає А. Ручка.

Зрозуміло, що пропозиції щодо цього можуть бути найрізноманітнішими – і за масштабом, і за спрямованістю, і за змістом, залежно від того, хто їх пропонує та з якою метою. Ми, пропонуючи свій варіант «ціннісних змін» у сучасному суспільстві, намагаємось окреслити шляхи конституціоналізації цього процесу, ключова роль у якому належить вчителю.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бойко А.І.* Проблеми розвитку системи освіти в умовах ринкових трансформацій // Вища освіта України. – 2008. – №2. – С. 35.
2. *Гіденс Е.* Нестримний світ: як глобалізація перетворює наше життя. – К.: Альтерпрес, 2004. – С. 37.
3. *Марченко О.В.* Трансформація сучасного простору освіти: тенденції та пріоритети // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2011. – №4. – С. 67.
4. Див.: *Клепко С.Ф.* Філософія освіти в європейському контексті. – Полтава, 2006. – С. 32.
5. Див.: *Бажановська О.В.* Роль загальнолюдських цінностей в процесі формування громадянства європейської держави // Вісник ЛДПУ імені Тараса Шевченка. – 2003. – №7 (63). – С. 11.
6. *Ружмон Д.* Європа у грі. Шанс Європи. Відкритий лист до європейців. –

- Львів, 1998. – С. 50.
7. Див.: *Рижак Л.* Євроінтеграція вищої освіти України: аксіологічний вимір // Вісн. Львів. ун-ту ім. І. Франка. – Філософські науки. – 2008. – Вип. 11. – С. 27–29.
  8. Див.: *Бойко А.І.* Проблеми розвитку системи освіти в умовах ринкових трансформацій // Вища освіта України. – 2008. – №2. – С. 36.
  9. Див.: *Мороз Н.С.* Загальна характеристика системи виховної роботи в середніх навчальних закладах Великої Британії // Педагогічний альманах. – 2009. – Вип. 4. – С. 50.
  10. Див.: *Бажановська О.В.* Роль загальнолюдських цінностей в процесі формування громадянина європейської держави // Вісник ЛДПУ імені Тараса Шевченка. – 2003. – №7 (63). – С. 13.
  11. *Ружмон Д.* Європа у грі. Шанс Європи. Відкритий лист до європейців. – Львів, 1998. – С. 25, 66.
  12. Див.: *Бакіров В.С.* Вища школа України: на шляху до європейських стандартів // Академическая мобильность – важный фактор образовательной евроинтеграции Украины : Матер. междунар. науч.-практ. конф., Харьков, 16–19 нояб. 2010 г.; редкол.: В.И. Астахова и др. – Харьков, 2010. – С. 40.
  13. *Крижко В.* Аксіологічні виміри освітніх змін на засадах стандартів європейського освітнього простору // Інтегративний характер ціннісних вимірів освіти в стандартах Болонського процесу: Матер. міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Бердянськ, 21–23 травня 2008 р.). – Бердянськ, 2008. – С. 16.
  14. Див.: *Богданова Н.Г.* Життєтворчість особистості в тоталітарному суспільстві // Гілея: наук. вісн.: Зб. наук. праць. – К., 2011. – Вип. 45 (3). – С. 245.
  15. *Шешукова Г.В.* Роль и место системы образования в политической социализации населения современной России // [Электронный ресурс] Теоретический журнал CREDO NEW. – Режим доступа: credonew.ru/content/view/94/23.
  16. *Ружмон Д.* Європа у грі. Шанс Європи. Відкритий лист до європейців. – Львів, 1998. – С. 54–57.
  17. Див.: *Федорова І.І.* Творчий потенціал освіти в умовах аксіологічного релятивізму сучасного суспільства // Вісн. НТУУ КПІ: Філософія. Психологія. Педагогіка. – Вип. 2. – 2011. – С. 169.
  18. Див.: *Авишенко Н.М.* Розвиток транснаціональної вищої освіти в контексті глобалізації ринків освітніх послуг // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2011. – №4. – С. 70.
  19. *Федорова І.І.* Творчий потенціал освіти в умовах аксіологічного релятивізму сучасного суспільства // Вісн. НТУУ КПІ: Філософія. Психологія. Педагогіка. – Вип. 2. – 2011. – С. 171.
  20. Див.: *Дзвінчук Д.І.* Освіта в історико-філософському вимірі: тенденції

- розвитку та управління. – К., 2006. – С. 288.
21. Андреев А.А. Некоторые особенности образования в информационном обществе // Образовательные технологии. – 2009. – №3. – С. 7.
  22. Див.: Бойко А.І. Проблеми розвитку системи освіти в умовах ринкових трансформацій // Вища освіта України. – 2008. – №2. – С. 35–37.
  23. Крамаренко А.М. Ціннісні орієнтації майбутніх фахівців початкової освіти як основа утвердження їх життєвих пріоритетів // Вісн. ЛНУ ім. Т. Шевченка. – 2011. – №20 (231). – Ч. II. – С. 168.
  24. Див.: Олейникова О.Д. Образовательные ценности и ценностная инверсия в культуре // Философия образования для XXI века. – 2001. – №1. – С.70.
  25. Кириченко І. Ціна ціннісних змін // Дзеркало тижня. – 30 листопада 2013 р.

Андрущенко Т.В. Національне та загальнолюдське як домінуючі цінності сучасної освітньої політики (європейський контекст).

Аналізується процес становлення нової парадигми розвитку освіти у європейському просторі. Одне із центральних розглядуваних питань – про співвідношення національного та загальнолюдського в освіті. Автор обстоює думку, що ці екзистенції на рівні національних систем освіти мають бути оптимально поєднаними. Водночас європейська традиція історично викристалізувала цінності (людиноцентризм і демократія, права людини, миролюбство, солідарність, екологічна безпека, толерантність і т.д.), на яких має базуватись будь-яка національна система освіти. Становлення такої системи в нашій країні перебуває в початковому стані. Ознаки репресивної педагогіки, залишеної Україні від системи освіти колишнього СРСР, є все ще досить відчутними. Потреба у формуванні демократичного світу й демократичної людини спричинює прискорене реформування освіти в контексті загальної європейської стратегії розвитку України як незалежної держави.

Ключові слова: людина, освіта, культура, традиція, інновація, аксіологія освіти, європейський вектор.

Андрущенко Т.В. Национальное и общечеловеческое как основные ценности современной образовательной политики (европейский контекст).

Анализируется процесс становления новой парадигмы развития образования в европейском пространстве. Одно из центральных рассматриваемых вопросов – вопрос о соотношении национального и общечеловеческого в образовании. Автор отстаивает мысль, что эти экзистенции на уровне национальных систем образования должны быть оптимально соединенными. Между тем, европейская традиция исторически выкристаллизовала ценности (человекоцентризм и демократия, права человека,

миролюбие, солидарность, экологическая безопасность, толерантность и т.д.), на которых должна базироваться любая национальная система образования. Становление такой системы в нашей стране находится в зачаточном состоянии. Признаки репрессивной педагогики, оставленной Украине от системы образования бывшего СССР, есть все еще достаточно ощутимыми. Необходимость формирования демократического мира и демократического человека требует ускоренного реформирования образования в контексте общей европейской стратегии развития Украины как независимого государства.

Ключевые слова: человек, образование, культура, традиция, инновация, аксиология образования, европейский вектор.

Andrushchenko T. National and universal as dominant values of modern educational policy (european context).

Process of formation of a new paradigm of development of education in European space was analyzed; one of the central issues is the relationship between national and universal in education; author asserts the thought about the fact that these existences at the level of national education systems should be optimally combined; at the same time, European tradition[^] historically crystallized values – anthropocentrism and democracy, human rights, peacefulness, solidarity, ecological safety, tolerance, etc., which should be included (and on which should be based) in any national system of education; establishment of such a system in Ukraine is at the initial state; signs repressive pedagogy, left for Ukraine from education system of the former Soviet Union are still quite noticeable; need for formation of democratic world and democratic human being requires accelerated reformation of education in the context of overall European strategy of development of Ukraine as an independent state.

Key words: human being, education, culture, tradition, innovation, education axiology, European vector.